

В. І. МАРКЕВИЧ

**Буго-Дністровська культура
на території Молдавіи**

Кишинев 1973

Виділена за останні роки в межах Правобережжя України і в Молдавії буго-дністровська культура, безперечно, становить значний науковий інтерес. Ця найдавніша в межах Східної Європи неолітична культура має очевидні культурно-генетичні зв'язки з неолітом Балкан, насамперед, пам'ятками типу Кріш-Старчеве. З іншого боку, дослідниками уже неодноразово відзначались культурні контакти буго-дністровського населення з носіями культур Дніпровського басейну, що дозволяє ставити питання про синхронізацію неоліту Подніпров'я і західніших територій Європи.

Тепер на Україні і в Молдавії відомо близько 50 поселень буго-дністровської культури; розкопано також кілька поховань. Матеріали досліджень з Побужжя досить повно опубліковані В. М. Даниленком¹. Але щодо поселень буго-дністровської культури в Подністров'ї, то про них ми мали лише попередні дані². На сьогодні ця прогалина у висвітленні джерел щодо буго-дністровської культури значною мірою заповнена завдяки виходу монографії В. І. Маркевича, що рецензується.

Праця являє собою опис п'яти основних поселень Сороцької групи в Молдавії — Сороки № 1, 2, 3; 5 та Цикнівки І.

У заключних розділах книги автор робить ряд узагальнень, де порушуються питання про походження культури, її періодизацію і хронологію, про виділення локальних варіантів цієї культури, основні форми господарської діяльності населення тощо.

У вирішенні цих проблем автором книги зроблено чимало нового і цікавого. Вагомий вклад, наприклад, внесений В. І. Маркевичем в співдружності з палеоботаніком З. В. Янушевич і палеозоологом А. І. Давідом у визначення видового складу культурних злаків, що їх вирощувало населення буго-дністровської культури, і свійських тварин, яких воно розводило. Внаслідок цих досліджень стало відомо, що племена буго-дністровської культури знали і культивували три види пшениці — однозернянку, двозернянку і спельту й, можливо, ячмінь і просо. Таке визначення видового складу культурних злаків для неоліту України і Молдавії зроблено вперше. За визначенням А. І. Давіда, неолітичне населення Подністров'я розводило велику рогату худобу та свиней. Відомий був їм і собака. На підставі цих матеріалів В. І. Маркевич склав діаграму зростання ролі тваринництва у м'ясному балансі мешканців стоянки, починаючи від фінальних етапів мезоліту до раннього Трипілля включно. Цікаво, що на пізніх етапах буго-дністровського неоліту (Цикнівка І) близько 45% потреб населення у м'ясі задовольнялось за рахунок свійських тварин.

У розробці питань буго-дністровської культури плідним слід вважати виділення В. І. Маркевичем двох її варіантів — дністровського і південнобузького. У таблиці, наведеній в монографії, подано всі основні ознаки, властиві для матеріальної і духовної культури обох варіантів. Такий диференційований розгляд матеріалів за варіантами культури, безперечно, сприяє глибшому розумінню історичного процесу досліджуваної епохи.

Серйозний внесок зроблено В. І. Маркевичем у визначення абсолютного віку пам'яток буго-дністровської культури. Завдяки одержанню для стоянок Подністров'я кількох радіокарбонних дат, а також порівняльному аналізу матеріалів буго-дністровських і сусідніх балканських культур, автор дійшов висновку, що керамічний неоліт Подністров'я і Побужжя може бути датований V тисячоліттям до н. е. Раніше тут поширювались безкерамічні фінально-мезолітичні пам'ятки, що також датуються методом С-14. Запропонована В. І. Маркевичем хронологія буго-дністровського неоліту, що знаходить визнання серед більшості фахівців, вносить значні корективи в абсолютне датування цієї культури, яка, на думку В. М. Даниленка, існувала від другої половини VII до початку IV тисячоліття до н. е.³ В світлі праць В. І. Маркевича датування В. М. Даниленком керамічних фаз досліджуваної культури виступає неспроможним.

Заслговує на увагу в монографії В. І. Маркевича питання періодизації досліджуваної культури. І хоча ця проблема розглядається не вперше, в її вирішенні є ще багато спірних питань. Зокрема, з виходом книги, яка рецензується, різнобій поглядів на це питання стає ще виразнішим.

В. І. Маркевич виділяє в розвитку буго-дністровської культури п'ять основних етапів (I—V). Перший — дослідник відносить до так званого «докерамічного неоліту»

(Сороки 1/2; Сороки 2/2, 2/3*); для решти стоянок вже властива поява глиняного посуду. На жаль, кількість об'єктів, за якими проведено періодизацію керамічних пам'яток Подністров'я, незначна, в зв'язку з чим виділені автором етапи представлені одним, а найбільше двома об'єктами. Так, до другого (Сороки 2/1) і четвертого (Сороки 1/1а) етапів відносяться лише по одному горизонту стоянок, а до третього (Сороки 1/1б, Сороки 3) і п'ятого (Сороки 5, Циклінівка 1) — по дві пам'ятки. Якщо враховувати, що кількість знахідок в розкритих горизонтах часто є незначною (Сороки 2/1, наприклад, мають залишки лише чотирьох посудин), а стратиграфія, така важлива при періодизації керамічних пам'яток, відсутня в Подністров'ї зовсім**, то все хронологічне розчленування В. І. Маркевича важко вважати цілком умовитованим.

У створенні своєї періодизації В. І. Маркевич був примушений спиратись на типологічний аналіз знахідок, насамперед керамічних залишок, що не завжди може бути достатнім і переконливим. Так, стоянки Сороки 2/1, Сороки 1/1б і Сороки 3 поділені Маркевичем на два етапи лише на тій підставі, що раніша, на його думку, стоянка Сороки 2/1 (II етап) «характеризується виключною бідністю керамічних форм порівняно з іншими комплексами»⁴ (Сороки 1/1б, Сороки 3), які, таким чином, відносяться автором до наступного, III етапу культури. Як доказ ранішого віку Сороки 2/1, наводиться й факт наявності тут гостродонної кераміки, яка не трапляється в комплексах Сорок 1/1б і 3⁵. Але при цьому автором праці не приймається до уваги та обставина, що в шарі Сорок 1/1а, який відноситься дослідником ще до пізнішого часу (IV етап), гостродонний (округлодонний) посуд переважає⁶. Отже, стає очевидним, що ця ознака в формі кераміки не може служити хронологічним показником. Те саме слід сказати і про відсутність в горизонті Сорок 2/1, що відносяться В. І. Маркевичем до найранішої фази керамічного неоліту, чаш крішського типу і шипкового орнаменту. Адже кількість знахідок тут, як зазначалося, незначна (фрагменти чотирьох посудин), а інших аналогічних комплексів II етапу Подністров'я ще немає.

Здається, що при створенні періодизації В. І. Маркевич слідував за запропонованим раніше В. М. Даниленком хронологічним розчленуванням неоліту Побужжя, яке також потребує докладнішої аргументації й уточнення. Як відомо, в розвитку цих пам'яток В. М. Даниленко виділяє шість керамічних фаз, зокрема скибинецьку, що є найранішою, потім соколицьку, печерську, самчинську, савранську і хмельницьку. Іноді ця періодизація, безперечно, обгрунтовується стратиграфічно. Так, на матеріалах Базькового і Митькового островів, стоянок Соکیلці 1, 2, 6 та інших, безумовно, стверджується передування матеріалів, віднесених дослідником до перших трьох фаз, самчинському етапу в розвитку культури, а останнього — матеріалам савранської і хмельницької фаз. Але послідовного залягання матеріалів усіх шести фаз на якомусь із стратифікованих пунктів жодного разу не простежено. Тому вся періодизація, як зазначає В. М. Даниленко, «не позбавлена моментів логічних реконструкцій»⁷, тобто в основу виділення деяких етапів покладено не стратиграфічні спостереження, а дані типологічного аналізу. Сказане стосується, насамперед, поділу всіх досамчинських матеріалів на три фази — скибинецьку, соколицьку і печерську. Правда, В. М. Даниленко говорить, що ним на Митьковому острові відзначено факт прямої стратиграфії, де матеріали скибинецької фази нижче печерської, але на кресленнях, наведених у праці, переконались в цьому важко. Останні, на жаль, виконані дуже схематично, без масштабу й точного позначення шарів⁸. Ті самі недоліки властиві і для польових креслень, що зберігаються в науковому архіві Інституту археології АН УРСР.

Повний перегляд матеріалів Базькового і Митькового островів, проведено нами відразу після розкопок цих пам'яток (1959 р.), зіставлення глибини залягання всіх керамічних знахідок з горизонтами нашарувань стоянок переконалиє нас в тому, що стерильні прошарки між «горизонтами» залягання різночасних матеріалів повністю відсутні. Не простежується тут, зокрема, стратиграфія в заляганні керамічних решток скибинецького і печерського горизонтів, що стверджується автором розкопок. Всі досамчинські матеріали лежать фактично поряд в рамках однієї глибини.

Щодо стратиграфії, яка б свідчила про відношення соколицьких матеріалів до скибинецьких і печерських, то остання не вказується навіть автором розкопок. Отже, стверджувана В. М. Даниленком послідовність фаз, — скибинецька — соколицька — печерська — стратиграфічно ніде не обгрунтовується, створена вона виключно на підставі типологічних даних та, очевидно, «логічних реконструкцій».

Неправомірність виділення серед досамчинських матеріалів трьох фаз на Південному Бузі і двох (II і III) у Подністров'ї особливо яскраво виступає при зіставленні викладок В. І. Маркевича і В. М. Даниленка, що аргументують це положення. Як уже зазначалося, другий етап буго-дністровської культури на Дністрі (Сороки 2/1), поставлений Маркевичем раніше третього (Сороки 1/1б) лише на тій підставі, що в першому випадку не знайдено лощених мисок (чаш) крішського типу. Але на поселеннях соко-

* Тут і далі чисельник означає номер стоянки, а знаменник — номер шару чи горизонту на ній.

** В. І. Маркевич на поселенні Сороки I виділяє, правда, два «горизонти» — Ia і Ib, але цей поділ, зроблено уже в лабораторних умовах (за типологічними ознаками кераміки і стратиграфією), в повному розумінні цього слова назвати важко. В першій публікації цих знахідок вони розглядались автором ще в рамках одного шару (див.: В. И. Маркевич. Неолитическая стоянка...).

лецької фази Побужжя, з якою В. І. Маркевич синхронізує пам'ятки II етапу, такі миски є⁹. Отже, на Дністрі вони поки що просто не виявлені. Деяке переважання в скибинецьких і соколицьких колекціях гостродонного посуду¹⁰, що покладено В. М. Даниленком в основу їх хронологічного пріоритету над пам'ятками «печерського» типу, на наш погляд, ще не може бути вирішальним доказом цього. По-перше, на деяких суміжних територіях України гостродонний посуд є основною формою протягом всього неоліту і навіть мідного віку. По-друге, менший відсоток плоскодонних горщиків на Південному Бузі, можливо, слід пояснити незначною кількістю пам'яток скибинецької і соколицької фаз (скибинецькі матеріали, наприклад, виділені тільки на двох стоянках, а соколицькі,— по-суті, на одному пункті). Підтвердженням цьому є матеріали Подністров'я, де, наприклад, в першому шарі Сорок 2, який хронологічно зіставляється з соколицькою фазою Побужжя, виявлено більше плоскодонних горщиків, ніж гостродонних¹¹. Привертає увагу і той факт, що з точки зору елементів і мотивів орнаменту, досконалості форм посуд соколицької і скибинецької фаз мало чим відрізняється від печерського посуду.

Існують також розходження між В. І. Маркевичем і В. М. Даниленком і в тлумаченні хронологічного місця окремих буго-дністровських поселень. Так, наприклад, матеріали II етапу на Дністрі (Сороки 1/16) В. І. Маркевич відносить до середнього періоду культури і зіставляє з печерською фазою, а В. М. Даниленко датує ще соколицькою фазою, тобто відносить до раннього періоду культури.

Таким чином, для хронологічного членування досамчинських пам'яток на дві (Маркевич) чи три (Даниленко) фази достатні підстави відсутні. Те саме, очевидно, слід сказати і про виділення в пізньому неоліті культури Побужжя «хмельницької» фази, матеріал якої бідний, різнотиповий і стратиграфічно не виділений.

Закінчуючи розгляд питання періодизації пам'яток буго-дністровської культури, слід зазначити, що принцип їх хронологічного поділу як В. І. Маркевичем, так і В. М. Даниленком не позбавлений й інших помилок, в тому числі методичного порядку. Нам, зокрема, здається зовсім невирішеним розглядати пам'ятки всіх етапів і фаз (які можна об'єктивно виділити) як рівнозначні у їх культурно-історичному аспекті. В рецензії важко розгорнути всю аргументацію цього положення, тому обмежимося лише кількома зауваженнями. На наш погляд, помилковим є віднесення В. І. Маркевичем безкерамічних горизонтів Сорок 1, 2 з матеріалами ще фінально-мезолітичного часу до першого етапу неоліту Подністров'я. Важко вважати правильною, також спробу В. М. Даниленка об'єднати в рамках одного (середнього) періоду зовсім відмінні матеріали досамчинських стоянок (печерська фаза) з самчинськими комплексами. Логіка речей промовляє за те, що межа між раннім і середнім періодами буго-дністровського неоліту має проходити саме між досамчинськими і самчинськими пам'ятками, коли відбуваються корінні зміни в матеріальній культурі цього населення і помічається зміна культурних впливів, зокрема послаблення балканських і посилення дніпровських.

Виходячи із сказаного вище і беручи до уваги вивчення фактичного матеріалу, можна з повною на те підставою говорити поки що про наявність в розвитку буго-дністровської культури трьох основних етапів: раннього (досамчинського), середнього, або самчинського, і пізнього, савранського.

Основні етапи розвитку буго-дністровської культури

Основні етапи	Пам'ятки		Етапи і фази	
	Побужжя	Подністров'я	За В.М.Даниленком	За В.І. Маркевичем
Пізній (савранський)	Саврань о. Базьків	Цикинівка Сороки V	Хмельницька Савранська	? V
Середній (самчинський)	Сокільці IV верхній горизонт Самчинці	Сороки I (шар 1a)	Самчинська	IV
Неоліт	Ранній (досамчинський) Печера Сокільці VI Сокільці I о. Мит'яків (нижній горизонт) о. Базьків (нижній горизонт)	Сороки I (шар 16) Сороки ² (шар 1)	Печерська	III
			Соколицька Скибинецька	II
Пізній мезоліт	Заньківці II	Сороки 1 (шар 2) Сороки 2 (нижній горизонт)	Докерамічний неоліт	

Як в Подністров'ї, так і в Побужжі, крім того, виділяється етап докерамічних фінально-мезолітичних пам'яток. Схема розподілу пам'яток за етапами, як і паралелі за періодизаціями В. І. Маркевича і В. М. Даниленка, подано у таблиці.

Зауважимо, що принцип поділу пам'яток буго-дністровської культури на три основні етапи витримано в колективній праці «Археологія Української РСР», т. 1¹². До такого висновку приходять і Р. Трінгхем, яка відносить пам'ятки печерської фази до раннього періоду культури¹³.

На закінчення перегляду роботи В. І. Маркевича слід зробити ще кілька зауважень. Нам, здається, наприклад, слабо обгрунтованим твердження автора про те, що культура буго-дністровських поселень Подністров'я склалася на базі мезолітичних пам'яток типу Атак VI і Оселівки. Уважний перегляд колекцій цих, як і інших (Молодова 5, Саматівка 2, Вермітка 2), стоянок дозволяє не погодитись з автором монографії, оскільки весь характер крем'яної індустрії перелічених пам'яток носить принципово інший характер. Так, наприклад, на названих мезолітичних стоянках трапляються майже виключно ко-соплощадкові, переважно човноподібні нуклеуси, а в неолітичних комплексах Сорок вони прямоплощадкові, часто конічні або з так званим торцевим сколюванням. В мезоліті переважають кінцеві скребки на пластинах і є велика кількість різців; у неоліті — скребки переважно на відщеплах, а різців дуже мало. В комплексах типу Атак VI є вістря свідерського типу і дуже мало мікролітів геометричних форм, а на неолітичних стоянках перші невідомі зовсім, а другі трапляються досить часто. Всупереч думці В. І. Маркевича ми вважаємо, що крем'яний матеріал Сорозьких докерамічних і керамічних стоянок у генетичному плані значно ближче стоїть до Фрумушіцької групи і виділених за останній час М. М. Клапчуком «площанських» комплексів, ніж до Атак VI і Оселівки.

Нарешті, щодо термінології крем'яних виробів. Автор монографії чомусь нерідко відходить від загальноприйнятих в науці термінів, підмінюючи їх своїми назвами, наприклад, ножеподібні пластини названі «ножами», а ножі (пластини з ретушню) — «строгальними ножами», або «боковими скобелями»; пластини з виїмками і вкладніші кукрекського типу названі «скобелями», перетини пластин — вкладишами. До типу «високих» трапедій відносяться вироби скоріше довші, ніж високі тощо. Такі нововведення в термінологію, що окремо не пояснюються автором, значно утруднюють розуміння праці.

Незважаючи на ряд зазначених недоліків, монографія В. І. Маркевича є цінним вкладом у джерелознавчу базу неоліту південного заходу Європейської частини СРСР. Вихід праць, в яких подається монографічний опис пам'яток і культур, можна лише вітати.

Д. Я. Телегін

¹ Даниленко В. Н. Неолит України. К., 1969; Даниленко В. М. Буго-дністровська культура.— Археологія Української РСР. К., 1971.

² Маркевич В. И. Неолитическая стоянка Сорочи — Трифауцкий лес I.— Материалы и исследования по археологии и этнографии МССР. Кишинев, 1964; Маркевич В. И. Исследование неолита на среднем Днестре.— КСИА АН СССР, 1965, вып. 105; Маркевич В. И. Неолит Молдавии. Автореф. канд. дис. М., 1968.

³ Даниленко В. Н. Неолит України, с. 63.

⁴ Маркевич В. М. Буго-дністровская культура..., с. 128.

⁵ Там же, с. 140.

⁶ Там же, с. 57.

⁷ Даниленко В. Н. Неолит України, с. 150.

⁸ Там же, рис. 26.

⁹ Там же, с. 8, 125.

¹⁰ Там же, с. 151.

¹¹ Маркевич В. И. Неолит Молдавии, с. 13.

¹² «Археологія Української РСР». К., 1971.

¹³ Tringham R. Fishers and Farmers of Eastern Europe 6000—3000. В. С. London, 1971.